

UDK 811.163.41'35:003.083
Sanja Šubarić
Filološki fakultet, Nikšić, Crna Gora
sanjas@t-com.me

STATUS SKRAĆENICA – U ISTORIJSKOJ I SAVREMENOJ PERSPEKTIVI

U radu ćemo predstaviti i komentarisati status skraćena u normativnoj literaturi srpskog i crnogorskog jezika, ali i dati osvrt na njihovu poziciju određenu normom nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika. Iniciraćemo pitanja koja se tiču »pravopisne relevantnosti«, međudodosa pravopisne i gramatičke norme, uloge tradicije u pozicioniranju određenih skraćeničkih formi, i pokušati da konkretnim zapažanjima doprinesemo prevazilaženju postojećih nejasnoća i uočenih nedosljednosti.

Ključne riječi: skraćenice, opšte skraćenice, oznake mjernih jedinica, akronimi (verzalni i verbalizovani), pravopis, gramatika, norma

This article presents and comments on the status of abbreviations in normative literature for Serbian and Montenegrin, and it offers an overview of their position defined by the norms of the former Serbo-Croatian language. Questions are raised related to “orthographic relevance”, the interrelationship between the norms of orthography and grammar, and the role of tradition in positioning certain abbreviations. An effort is also made to contribute to overcoming existing ambiguities and inconsistencies through concrete observations.

Keywords: abbreviations, common abbreviations, codes for units of measurement, acronyms (capitalized and verbalized), spelling, grammar, norm

0 Poseban vid ekonomije jezičkog izraza predstavlja skraćivanje riječi, ustaljenih izraza i višočlanih naziva – kako prilikom pisanja, tako i u njegovoj usmenoj formi. Obrasce skraćivanja određuje ortografska norma, a status skraćena višočlanih naziva, kao morfoloških i tvorbenih kategorija, u domenu je i jezičke norme. Ipak, svakodnevni jezički izraz suočava nas sa nedorečenošću datih pravila i dilemama koje ne razrješavaju konkretni pravopisni i jezički priručnici. Ovom prilikom daćemo istorijski osvrt na pravopisni status skraćenica, predstaviti gramatički tretman akronima, suočiti se sa konkretnim zapažanjima i pitanjima, te na taj način skrenuti pažnju na preispitivanje mogućnosti eventualnog poboljšanja norme. Minuciozan pristup određenim dijelovima norme usmjeren je iskustvom višegodišnjeg rada sa studentima na predmetima Savremeni srpski jezik (standardizacija i pravopis) i Savremeni crnogorski jezik (standardizacija i pravopis) na Filozofskom odnosno Filološkom fakultetu u Nikšiću.

1 Povodom činjenice da je redaktorska grupa u Predgovoru *Pravopisa srpskoga jezika* Matice srpske iz 2010. istakla da je taj pravopis pretrpio znatne izmjene i dopune u odnosu na izdanje iz 1993. g. (i ponovljena izdanja iz 1994. i 2002) i da se umno-

gome »vratio beličevskoj tradiciji«, podsjećamo da A. Belić u svojim pravopisima nije tretirao skraćenice kao zasebno pitanje. U njegovom *Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika* iz 1923. skraćenice nisu izdvojene u poseban odjeljak; tačnije, u odjeljku XIX – *Interpunkcija, O ostalim znacima*, skraćenice **d-r** i **g-da** navode se samo kao ilustracija za upotrebu »vezice (crtice)« prilikom skraćivanja (Belić 1999a: 77). Skraćenice nisu zastupljene kao posebna cjelina ni u Belićevom *Pravopisu* iz 1930. odnosno 1934.¹ Ipak, u poglavlju XVIII, naslovljenom *Drugi znaci*, posvećene su im dvije tačke (235 i 238), bez uopštavanja odnosno konkretizovanja pravila; prvom tačkom izdvojene su svega tri skraćenice: **g.** (*gospodin*), **d-r** (*doktor*) i **g-da** (*gospoda*), a saglasno *Pravopisnom uputstvu* Ministarstva prosvete iz 1929, konstatovano je »da su u običaj ušli i drugi načini skraćivanja: **dr.**, **gda** i sl.«; tačka 238 sadrži nekoliko »primjera najobičnijih skraćenica« (*25 kg – 25 kilograma, tj. – to jest; s. r. – svojom rukom ...*), opet bez komentara predstavljenih obrazaca skraćivanja; u nastavku iste tačke uopštava se pravilo koje podrazumijeva skraćeničke verzalne forme tipa *S. K. A. – Srpska kraljevska akademija*, ali i *S. K. Akademija* (Belić 1934: 93, 94). Priređivači Belićevih *Izabrana dela 11/1* konstatuju da su pravopisima iz 1930. i 1934. prihvaćena oba tipa skraćenica **g-da** i **gda**, **d-r** i **dr**, ali da se u njima ne pominje mogućnost pisanja skraćenice **dr** velikim slovima »(kako je bilo dato u Uputstvu)« (Belić 1999a: 482).² Evidentno je da su priređivači napravili propust i da nisu uočili da je Belić, u skladu sa Uputstvom Ministarstva prosvete, zapravo predvidio i treću mogućnost – spojeno pisanje konkretnih skraćenica sa tačkom (**dr.**). I u *Pravopisu* iz 1950. Belić skraćenice tretira uglavnom na isti način. Opet su se našle u poglavlju XVIII – *Drugi znaci*, s tim što je sadržaj raspoređen u tri tačke (241, 244 i 245), uz uočljiv propust tehničke prirode. U ovom izdanju, najprije je u tački 241 naglašena grafijska trojnost **d-r³**, **dr.** i **dr.**; **g-da**, **gda.** i **gda**, da bi se u tački 244 predviđena trojnost svela na dvojnost: »d-r ili dr (doktor)«. U tački 244 među primjerima »najobičnijih skraćenica« kao novi našli su se i predlozi – *napr. (na primjer), t. zv. (takozvani), sv. (sveti)*... Primjeri skraćivanja višestanih naziva u tački 245 dopunjeni su i aktuelizovani u skladu sa ondašnjim društveno-istorijskim kontekstom: *SAN* ili *S. A. Nauka – Srpska akademija nauka, NOP – Narodnooslobodilački pokret, FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija*... Interesantno je da su u Napomenama uz ovaj pravopis priređivači povodom skraćenica dali identičan komentar onom iz Napomena koje prate *Pravopis* iz 1930. odnosno 1934 (Belić 1999b: 934).

¹ Pravopis iz 1934. je »gotovo u potpunosti isti sa pravopisom iz 1930. godine. Na njegovoj naslovnoj strani piše 'treće, popravljeno izdanje', ali su 'popravke' samo u izvesnom osavremenjivanju terminologije, ili u njenom usklađivanju prema Gramatičkoj terminologiji iz 1932, i u izvesnim, dosta retkim, dodatnim obrazloženjima« (Belić 1999a: 481).

² Činjenica je međutim da se u *Pravopisnom uputstvu* iz 1929. pisanje skraćenice *dr* velikim slovima i ne pominje u tačkama koje se odnose na skraćenice (XVI *Drugi znaci*, tačke 140, 143), ali je moguće da je ta varijanta pisanja implicirana iz tačke 14, prema kojoj riječi iz počasti upotrebljene u neposrednom obraćanju, kao i titule, treba pisati velikim početnim slovima: *Kralju, Gospodine Ministre ...* (upor. Belić 1999a: 217, 201).

³ U tekstu *Pravopisa* umjesto **d-r** stoji **dr**, ali je iz nastavka sadržaja jasno da je crtica izostavljena omaškom.

2 Dajemo osvrt i na normu koju je predviđao *Pravopis srpskohrvatskog jezika* Matice srpske i Matice hrvatske iz 1960⁴. Iz današnje perspektive lako su uočljive njene metodološke, sadržajne i terminološke manjkavosti. Primarnom klasifikacijom u tom pravopisu izdvojene su dvije grupe skraćena: 1. skraćena koje predstavljaju skraćene dijelove pojedinih riječi ili skupova riječi i 2. skraćena sastavljena od početnih slova ili slogova složenih naziva, uz komentar da se prve izgovaraju »kao i da nisu skraćene«, a druge obično »onako kako su napisane (Nama = Narodni magazin), ili po nazivu slova (CK = Centralni komitet, čitaj: Ceka)« (ipak, drugi dio komentara u nastavku će biti opovrgnut tačkom 229 a), koja predviđa da se skraćena tipa *CK*, *SKJ*, *AFŽ*, *SKG*, *VPŠ*, *UN* ..., izgovaraju kao da su napisani njihovi potpuni dijelovi?).

U prvoj grupi skraćena normom je dalje predviđena razlika između onih koje se pišu sa tačkom i onih koje se pišu bez tačke. Za one kod kojih se skraćivanje obilježava tačkom izdvojena su i ilustrovana četiri obrasca skraćivanja – riječ se svodi na 1. početno slovo (*t.*), 2. početne suglasnike do prvog samoglasnika (*br.*), 3. prvi slog sa suglasnicima do drugog samoglasnika (*gimm.*), 4. prva dva sloga sa suglasnicima do trećeg samoglasnika (*imperf.*). Unutar prve grupe prepoznate su, ali ne i jasno izdiferencirane sažete skraćena nastale od pojedinih riječi i sažete skraćena nastale od višečlanih izraza. Zapravo, u tački 227 a) zajedničkim komentarom (»Izuzetno se pišu zajedno prva slova ovih skraćena«) objedinjene su skraćena: *tj.* (*to jest*), *iid.* (*i tako dalje*), *sh.* (*srpskohrvatski*) i *hs.* (*hrvatskosrpski*), iako bi logičnije bilo da su posljednje dvije pridružene sažetim skraćenicama iz tačke 227 e) – *rkt.* (*rimokatolički*), *pf.* (*perfektivni*), *impf.* (*imperfektivni*) i *stsl.* (*staroslovenski*). Primjenljivost obrasca kojim se riječ svodi na početno slovo odnosno izraz na početna slova, ilustrovana je i uobičajenim primjerima iz latinskog jezika *n.* (*neutrum*), *o. c.* (*opus citatum*), *L. S.* (*locus sigilli*). Manjak sistematičnosti ogleđa se i u činjenici da su oznake mjernih jedinica (koje se pišu malim slovima), simboli hemijskih elemenata, oznake šahovskih figura, skraćena jednočlanih naziva određenih časopisa, sažete skraćena tipa *dr* (doktor), *gđa* (gospođa), zatim *don* (dominus) i *fra* (fratar), objedinjene kao grafijske forme koje se pišu bez tačke. Evidentno je da u ovoj grupi svoje mjesto nisu našli primjeri oznaka međunarodnih mjernih jedinica koje su tradicionalno uobličene velikim slovima i izvornom latiničnom grafijom (*W*, *J*, *F* ...).

Među skraćenicama sastavljenim od početnih slova višečlanog naziva, izdvojene su tri podgrupe: 1. nepromjenljive skraćena (*SK*), 2. katkad promjenljive (*NOB* – *NOB-a*) i 3. one koje imaju status promjenljivih riječi sa svojim rodnom, brojem, akcentom i padežnim nastavcima (*Avnoj* – *Avnoja*). Kriterijum ovakve kategorizacije normom nije identifikovan – norma je svedena na karakteristične primjere onog vremena i samo predočava obrasce skraćivanja. Kao što smo već naveli, u ovom dijelu norme čitalac se suočava sa stavom da nepromjenljive skraćena višečlanih naziva koje se pišu velikim slovima i bez tačaka, treba izgovarati (prema formulaciji i datim

⁴ Ovaj pravopis rezultat je šestogodišnjeg rada jedanaestočlane pravopisne komisije (1954–1960), koja je formirana Novosadskim književnim dogovorom; bez obzira na brojne manjkavosti, nikad nije štampano izmijenjeno ili dopunjeno izdanje – sva njegova izdanja do posljednje decenije XX vijeka bila su fototipska.

primjerima uvijek?) kao da su napisani puni nazivi (*CK, NJ, JAZU, UN* ...), iako je u uvodnom dijelu konstatovano da se obično izgovaraju po nazivu slova (*CK* – »čitaj Ceka«). Otuda i stav da je nepromjenljivost ove vrste skraćenica svojstvena samo pisanom izrazu? S obzirom na početnu kategorizaciju skraćenica višočlanih naziva i date ilustracije, nije izvjesno ni da li su skraćenice *NOB* (*Narodnooslobodilačka borba*), *SSSR* (*Savez Socijalističkih Sovjetskih Republika*), *SOŠ* (*Sanitetska oficirska škola*) i *GNO* (*Gradski narodni odbor*), imale status promjenljivih ili pak promjenljivih i nepromjenljivih (nepromjenljivost nije ilustrovana). Naime, utisak je da prilog »katkad« u identifikaciji ove grupe skraćenica pravi zabunu. Da li konkretna leksema svojim sadržajem (*ponekad, poneki put, s vremena na vrijeme*) označava povremenu promjenljivost nepromjenljivih skraćenica, ili se pak njome htjelo ukazati na sporadične, usamljene, pojedinačne pojave/primjere promjenljivih skraćenica? U prvom slučaju opravdanije je bilo unutar prve grupe govoriti o nepromjenljivim skraćenica-ma od kojih samo neke pokazuju i promjenljivost, ili pak drugu grupu identifikovati kao skraćenice koje mogu biti i promjenljive i nepromjenljive.⁵ Ukoliko se ipak mislilo na sporadičnost i pojedinačnost primjera promjenljivih skraćenica, njihovo određenje nepotrebno je opterećeno prilogom »katkad« – jednostavno, trebalo ih je prepoznati kao promjenljive (rijetke/malobrojne?). Verbalizovane skraćenice višočlanih naziva ilustrovane su sa desetak izolovanih primjera (*Avnoj, Nin, Tanjug* ...) i tri-četiti kontekstualizovana primjera, uz nedvosmislen komentar da je za neke od njih karakterističana i forma koja podrazumijeva pisanje velikih slova i odvajanje padežnog nastavka crticom (... *AVNOJ-a* ..., ... *u NIN-u* ...). Upravo ove posljednje ilustracije doprinose prethodno iznijetoj pretpostavci o opravdanosti samostalnog pozicioniranja promjenljivih skraćenica – naspram kategorije nepromjenljivih. Što se tiče upotrebe stranih skraćenica, ona je kratkim komentarom svedena na verbalizovane forme određene izgovorom: *Uneskova pomoć, od Unicefa* ...

3 U Savremenom srpskohrvatskom jeziku I M. Stevanovića, skraćenice koje nastaju »stapanjem skraćenih delova pojedinih naziva ili drugih izraza od više reči« nisu prepoznate kao morfološki oblici u dijelu posvećenom morfologiji, ali su kao vrsta složenica izdvojene u posebno poglavlje – *Složene skraćenice* (Stevanović I: 451–52). Razvrstane su u dvije grupe: jednu grupu čine one koje se ponašaju kao obične riječi (*Tanjug, Nolit, Unesko* ...), a drugu grupu čine »skraćenice-etikete«, koje se zbog suglasničke strukture (?) upotrebljavaju samo u pisanju (*SKJ, LMS, SKZ, SFRJ* ...). Saglasno danas uobičajenoj terminologiji, opravdano je reći da su razvrstane kao verbalizovane i verzalne skraćenice. Stevanović je konstatovao i ilustrovao da je rod skraćenica prve grupe određen njihovim oblikom (a ne rodom punog naziva): one koje se završavaju suglasnikom muškog su roda, a one koje se završavaju vokalom -a ima-

⁵ U prilog ovakvom tumačenju ide i činjenica da su i kasniji pravopisni i jezički priručnici srpskog jezika skraćenicu *NOB* predstavljali kao promjenljivu i nepromjenljivu (Pešikan i dr. 1994: 299; Klajn 2009: 170), iako se jezičkom praksom dominantno preferira(la) promjenljiva forma. I u aktualnoj *Normativnoj gramatici* ova skraćenica izdvojena je kao jedna od onih koja se može koristiti kao nepromjenljiva (tada ima neskraćeni izgovor) i kao promjenljiva (tada se čita spelovanjem prema abecednim nazivima slova – *u en-o-beu*) (Piper, Klajn 2013: 66). Međutim, prema *Pravopisu* (2014) ima samo promjenljivu formu, sa izgovorom *en-o-be*. Interesantno je da norma ne predviđa 'sliveno' čitanje, uobičajeno u praksi.

ju promjenu »drugih imenica ženskog roda na a«. Iako je druga grupa skraćena objedinjena komentarom koji ističe njihovu suglasničku strukturu, u autorovom izboru primjera verzalnih skraćena našao se i akronim suglasničko-samoglasničkog sastava: *RJA* (*Rad Jugoslovenske akademije*). Njegova zastupljenost ipak ne umanjuje utisak da su datom klasifikacijom zapostavljene skraćene koje se tradicionalno uobličavaju u formi verzalnih suglasničko-samoglasničkih spojeva (tipa: *JAZU*, *SOŠ*, *SAD*, *JAT*, *VMA*, *NIN* ...). Zanimljivo je i to što je Stevanović sve verzalne skraćene sveo na »pismene etikete za dotične pojmove«. Pošto za njega to »nikako nisu reči«, on ne uzima u obzir činjenicu da su pojedini verzalni akronimi u pisanom izrazu (saglasno normi *Pravopisa srpskohrvatskog jezika*, 1960) bili ustaljeni kao oblici sa deklinacijom (*NOB-u*, *SSSR-u* ...) – zapravo, Stevanović isključuje mogućnost dekliniranja verzalnih skraćena. Verbalizaciju verzalnih akronima (samo prema izgovoru latiničnih slova) predstavio je kao ograničenu pojavu, ilustrujući je i formama čija je upotreba iz više razloga upitna: *Eseseser* – prema *SSSR* (i oblik dobijen haplogijom: *Eseser*), *Vepeše* – prema *VPŠ*, *Ceka* – prema *CK*... Posljednji primjer izdvojen je kao nepromjenljiva forma i tako je, suprotno pravopisnoj normi i praksi pisane riječi, verbalizacija svedena na grafijsku odnosno vizuelnu ravan.

Predstavljene činjenice pokazuju da gramatička norma srpskohrvatskog jezika, koju je Stevanović uobličio na osnovu primjera preuzetih iz književnih djela XIX i XX vijeka, rjeđe i primjera iz dnevne štampe i svakodnevnog govornog jezika svoga vremena (vid. Stevanović 1981: 3), nije podr(a)žavala status akronima određen onovremenom pravopisnom normom.

4 Iako *Pravopis srpskoga jezika* (Matica srpska, 1993, 1994, 2002, 2010, 2011. i 2014)⁶ i tretmanom skraćena, u principu, pokazuje kontinuitet u odnosu na normu *Pravopisa srpskohrvatskog jezika* (Matica srpska – Matica hrvatska, 1960), norma je u tom dijelu značajno dopunjena i saglasno vremenu inovirana. U aktuelnom *Pravopisu srpskoga jezika* Matice srpske (Pešikan i dr.: 2014) skraćenicama je posvećeno VII poglavlje – tačke od 178. do 184. Prvom rečenicom konkretnog teksta neprecizno se konstatuje da se radi ušteđe u prostoru i vremenu prilikom pisanja odnosno govora, »prijebgava skraćivanju riječi, izuzetno i ustaljenih izraza« i tako zanemaruje uobičajeno skraćivanje višesložnih naziva (upor. Pešikan i dr. 1994: 296). U uvodnom dijelu suočavamo se sa još jednom konstatacijom koja, prema našem čitanju, jeste diskutabilna – naime, od oznaka međunarodnih mjernih jedinica i internacionalnih skraćena opšteg značenja, koje se po pravilu preuzimaju u neizmijenjenom obliku, izuzete su *dr* i *inž.*, kao skraćene koje imaju široku upotrebu i koje su »odranije

⁶ Srpski jezik je u posljednjoj deceniji XX i prvim decenijama XXI vijeka dobio brojne i, po kvalitetu i namjeni, različite pravopisne priručnike (vid. Brborić 2008: 52, fusnota 13), a *Pravopisom srpskoga jezika* Matice srpske iz 1993, nakon gotovo jednovjekovnog srpskohrvatskog jezičkog i pravopisnog zajedništva, otpočeo je novi period srpske ortografije. Taj pravopis imao je dva ponovljena izdanja – iz 1994. i 2002. a 2010. priređeno je i njegovo znatno izmijenjeno i dopunjeno izdanje; drugo izdanje *Pravopisa* iz 2010. štampano je 2011, bez izmjena u dijelu norme (ispravljene su štamparske greške i propusti u dijelu *Rečnika*), a treće izdanje istog pravopisa objavljeno je 2014. i u njemu je jedina izmjena u odnosu na izdanje iz 2011. g. »razdvajanje ćirilčnih azbučnih i latiničnih abecednih tablica u poglavlju o pismu« – ne računajući ispravke rijetkih slovnih ili tehničkih grešaka (Pešikan i dr. 2014: 8).

primljene«? Dakle, moglo bi se zaključiti da se izdvojene skraćenice tretiraju kao internacionalne skraćenice opšteg značenja, koje se bilježe u adaptiranoj formi? Bez obzira na takvo uvodno predstavljanje, konkretne skraćenice u nastavku našle su se u grupi opštih (domaćih) skraćenica – *dr*, kao sažeta, a *inž.*, kao početna. U uvodnom dijelu, s obzirom na postanak i način skraćivanja, prepoznate su četiri grupe skraćenica: 1. *opšte (domaće)*, 2. *mjerne i opšte međunarodne*, 3. *verzalne* i 4. *verbalizovane*, a nagoviještena je i razlika između slobodnog i programiranog skraćivanja. Druga grupa je u nastavku djelimično preimenovana i tumačena kao grupa – *internacionalnih i prilagođenih opštih i mjernih skraćenica*.

4.1 U grupi *opštih (domaćih) skraćenica* izdvojene su dvije podgrupe – početne i sažete (tačka 179). *Početne*, koje predstavljaju uži ili širi početak riječi, prema obrascu skraćivanja razvrstane su u pet vrsta – one koje se svode na: 1. početno slovo (*r* – razred, *t. g.* – tekuće godine); 2. početnu grupu suglasnika (*br* – broj, čl. – član); 3. početnu grupu do drugog samoglasnika (*ul* – ulica, *inž.* – inženjer); 4. početnu grupu do trećeg, rijetko i do četvrtog samoglasnika (*neob.* – neobično, *arheol.* – arheologija/arheološki)⁷; 5. dio riječi do sufiksa (*polj.* – poljski, *rus.* – ruski). Prema primjerima koji ilustruju peti obrazac skraćivanja, opravdano je bilo taj obrazac formulacijom vezati za dvosložne pridjeve na *-ski*, kako je to urađeno u izdanju iz 1994.

Sažete skraćenice, koje nastaju svođenjem riječi ili izraza na početno slovo / početna slova, ili na početnu grupu slova i karakteristična slova, opet prema obrascu skraćivanja, grupisane su u četiri vrste: 1. prve su prepoznate kao one koje imaju prvo i posljednje slovo i pišu se bez tačke – iako je na osnovu ilustracija jasno da je riječ o obrascu koji podrazumijeva i sažimanje početnog slova i posljednjeg sloga odnosno početnog slova i dva posljednja sloga (*dr*, *mr*, *gđa*, *gđica*); 2. drugu vrstu predstavljaju sažete skraćenice koje se pišu sa tačkom a koje sadrže početno slovo / početna slova i karakteristično slovo / karakteristična slova ostatka riječi (*tzv.* – *takozvani*, *impf.* – *imperfekta/imperfektivni*, *ie.* – *indoevropski*). 3. treću vrstu čini svega nekoliko skraćenica (zapravo četiri) od višičlanih naziva koje se pišu sa tačkom: *itd.* (*i tako dalje*), *tj.* (*to jest*), *npr.* (*na primjer*), kao i *bb.* (*bez broja*) – pored prihvaćenog *b. b.*; 4. četvrta vrsta, i prema formulaciji i prema ilustraciji, svedena je na jednu skraćenicu koja se piše sa tačkom: *gg.* (*gospoda*); kako je u ovom slučaju u funkciji množinskog značenja primijenjen obrazac udvajanja početnog slova – a ne svođenja riječi/izraza na određena slova – pitanje je koliko je opravdano ovaj tip skraćenice tretirati kao vid sažetih skraćenica.

4.2 Drugu od četiri osnovne grupe skraćenica u *Pravopisu srpskoga jezika* (2014) predstavljaju *internacionalne i prilagođene opšte i mjerne skraćenice*. Prema datom tumačenju (tačka 180) jasno je da se pridjev 'opšte' iz njihovog naziva odnosi uglavnom na skraćenice uobičajenih latinskih izraza (*a. a.* – *ad acta*, *o. c.* – *opus citatum*, *P. S.* – *post scriptum* ...), da su mjerne skraćenice odnosno skraćenice fizičkih veličina zasnovane na međunarodnim terminima i simbolima (*W – vat*, *m – metar* ...), da su i

⁷ S obzirom na konkretizaciju prvog i drugog obrasca, u ovom i prethodnom slučaju sintagmu »početnu grupu« trebalo bi dopunom konkretizovati – »početnu grupu slova«.

jedne i druge internacionalno uobličene latiničnom grafijom,⁸ a da samo pojedine od njih imaju i 'prilagođenu' formu pisanja. Oznake mjernih jedinica i fizičkih veličina izvedene od imena osoba, saglasno međunarodnim uzusima, pišu se velikim slovima i imaju isključivo izvorni latinični lik (F, C, T ...). Prilagođene forme podrazumijevaju transliteraciju latiničnih slova u ćirilicu i normirane su u slučaju mjernih oznaka koje se pišu malim slovima (**kg** – кг, **dl** – дл ...), kao i slučaju ograničenog broja skraćena ustaljenih latinskih izraza (*post scriptum*: P. S. – П. С. / ПС, *nota bene*: N. B. / NB – Н. Б. / НБ). Sasvim rijetko prilagođavanje podrazumijeva i prevođenje (**h** – ч. ili ч (čas) / c. (sat); kWh – квч. ili квч (kilovat-čas);⁹ L. S. – *losus sigilli* – М. П. ili МП – *mjesto pečata*). Ono što je novina u aktuelnom *Pravopisu* (2014) u odnosu na prethodna izdanja (1993, 1994, 2002) jeste dio norme koji eksplicitno predviđa da se ćirilčne varijante mjernih jedinica uobličene malim slovima – tipa г, кг, м, км, цм ..., u tekstovima opšte namjene, mogu pisati i sa tačkom.¹⁰ Upravo zbog te činjenice norma predočena tačkom 180 (v. i tačku 146 a.) zahtijeva poseban komentar. Naime, upotreba Međunarodnog sistema jedinica (SI – prema franc. *Système international d'unités*), kao najrasprostranjenijeg sistema mjernih jedinica i gotovo univerzalnog sredstva u sferi nauke, u većini država zakonom je regulisana. Prema tom sistemu svaka mjerna jedinica ima puno ime i jednu oznaku. Definisane i konkretizacija modela njihovog obilježavanja primarno je u sferi određenih struka, a dosljednost i preciznost bilježenja regulisana je i zakonskim propisima. Dakle, obilježavanje mjernih jedinica i fizičkih veličina nije pravopisno pitanje, već dio zakonske norme koja se interpretira pravopisnim priručnikom, uglavnom uopšteno.¹¹ Međutim, procjena potrebe prilagođavanja i eventualno prilagođavanje stručnog i zakonski propisanog načina obilježavanja mjernih jedinica i fizičkih veličina tekstovima opšte namjene, u domenu je ortografije. Pritom, treba imati u vidu da takva vrsta pravopisnog konformizma ne ide u prilog stručnom i zakonskom standardu, a izvjesno je i da ne doprinosi stabilnosti pisanog izraza. Tako na primjer u *Pravopisu srpskoga jezika* (2014) mjerna jedinica *litar* predstavljena je jednom zakonskom oznakom¹² – **l**, i dvjema ortografskim, tj. prilagođenim varijantama – л и л.; izostavljena je njena druga, ravnopravna,

⁸ U skladu sa međunarodnom praksom i međunarodnim propisima oznake mjernih jedinica i fizičkih veličina pišu se slovima latinice ili pak grčkog alfabeta.

⁹ Bez obzira na prevođenje prethodne skraćene, za kWh nisu predviđene forme – квс(.) odnosno кvs(.) (kilovat-sat).

¹⁰ Zakon o metrologiji u Republici Srbiji i njim predviđena Pravila upotrebe i pisanja mernih jedinica i fizičkih veličina (*Službeni glasnik RS*, broj 15/2016) propisuju da se »Oznake mernih jedinica, po pravilu, pišu malim uspravnim slovima latinice i slovom grčke azbuke, ali ako je oznaka jedinice izvedena iz ličnog imena, prvo slovo piše se velikim slovom«. Propisuje se i da se »Oznake mernih jedinica pišu bez tačke na kraju, izuzev pri normalnoj interpunkciji, tj. na kraju rečenice« (<http://www.dmdm.rs/lt/MJPravila.php>). Kako međunarodni standard podrazumijeva da se oznake jedinica u štampanom tekstu pišu uspravnim, a oznake veličina kosim slovima (*italicom*), naši primjeri ove vrste oznaka dosljedno su štampani uspravnim slovima (svi ostali primjeri oznaka i skraćena u tekstu obilježeni su *italicom*).

¹¹ Sa tim u vezi podsjetićemo na *Jezičko pravopisni priručnik* iz 1981. god., čiji su autori naglasili da se »upotreba i pravopis mernih jedinica i mera« u toj knjizi »imaju saobraziti« sa odredbama *Zakona o mernim jedinicama i merama* u *SFRJ* (koji je stupio na snagu 1. januara 1981), a da su za one koji se ne budu pridržavali propisa tog zakona predviđene novčane kazne. Stanić, Moračić 1981: 433–434.

¹² Oznake zakonskih mjernih jedinica – jedinica čija je upotreba uvedena ili dopuštena državnim propisom.

zakonska oznaka – L.¹³ Pažnju privlači i činjenica da je u tački 146 a. (poglavlje o interpunkciji) – koja određuje da se skraćenice mjernih jedinica uobličene malim slovima u »tekstovima najšire opšte namjene« mogu pisati sa tačkom ili bez tačke – jedino za jedinicu *minut(a)*¹⁴ data samo forma sa tačkom – мин. (pored: ч и ч. (čas), т и т. (*tona*), ха и ха. (*hektar*) ... Izostavljanje ćirilicne forme bez tačke, dovodi u pitanje i pravopisni status latinične oznake koja je za jedinicu veličine vremena određena stručnom i zakonodavnom normom – **min** (bez tačke): *Pravopis srpskoga jezika* (2014) ne potvrđuje izvornu latiničnu formu ni sadržajem pravila ni rječničkim popisom. Aktuelni status latinične oznake **min** upitan je tim prije jer nije bio potvrđen ni prethodnim *Pravopisom srpskoga jezika* – sasvim nepreciznim pravilom bile su predviđene tri varijante: м и м. ili мин. = *minut* (v. Pešikan i dr. 1994: 255, tačaka 183 c.)? Istovremeno, pomenućemo da norma formulisana sadržajem tačke 146 a. ne precizira da se slobodan izbor pisanja ili nepisanja tačke odnosi samo na preslovljene (ćirilicne) varijante skraćenica internacionalnih mjernih jedinica (koje se pišu malim slovima), te da nam je pedagoška praksa pokazala da izolovano čitanje konkretne norme ponekad (bez upoređivanja sa pravilima datim u poglavlju o upotrebi skraćenica) rezultira tumačenjem po kome njena primjena ne podrazumijeva distanciranje izvornih latiničnih oznaka mjernih jedinica i njihovih ćirilicnih formi, odnosno ne podrazumijeva ograničenost na ove druge.

Ono što nam se u konkretnom slučaju nameće kao pitanje iz domena pravopisnog tumačenja jeste i opseg upotrebe termina 'skraćenice'. Kako se u stručnoj literaturi i zakonskim aktima ne predstavljaju skraćenice, već oznake/simboli mjernih jedinica i fizičkih veličina, mišljenja smo da je i u pravopisnom kontekstu opravdano govoriti o njihovim oznakama/simbolima.¹⁵ Tim prije jer se određene mjerne jedinice predstavljaju velikim slovima, iako se njihovi nazivi pišu malim slovima: npr. T nije skraćenica opšteg naziva jedinice *tesla* (izvedena jedinica SI za jačinu magnetne indukcije), već oznaka ustanovljena po prezimenu čuvenog naučnika, i kao takva nije podložna adaptaciji. Tako se i hemijski elementi u periodnom sistemu ne predstavljaju skraćenicama već simbolima/oznakama, koji su utvrđeni prema latinskim nazivima i nemaju ortografske varijante (*Zn – cink, Au – zlato* ...). U igri šaha takođe običnije je govoriti o slovnim oznakama šahovskih figura (koje se razlikuju od jezika do jezika) nego o skraćenicama njihovih naziva (*D/Д – dama, T – top* ...).

4.3 U aktuelnom *Pravopisu srpskoga jezika* (2014) posebnu grupu predstavljaju skraćenice višechlanih naziva, koje se pišu velikim slovima, bez tačaka i međuslovnih

¹³ »Dve oznake 'l' i 'L' se ravnopravno mogu koristiti za jedinicu litar (Šesnaesta CGPM, 1979, odluka 6)«: <http://www.dmdm.rs/lt/MJDecimalni.php>.

¹⁴ U *Rječniku uz Pravopis* (2014) paralelno su data oba oblika – minut i minuta, ali nisu predstavljene i skraćeničke forme konkretne mjerne jedinice. U Uredbi o određenim zakonskim mernim jedinicama i načinu njihove upotrebe (*Službeni glasnik RS*, broj 43/2011) uz oblik minuta data je napomena da je dozvoljen i oblik minut.

¹⁵ Na primjer – pojedine pravopisne knjige hrvatskog jezika ne predočavaju pravila njihove upotrebe, ali u vidu posebnog dodatka daju popis mjernih jedinica i njihovih znakova, razvrstanih u nekoliko kategorija; u drugima se pak jasno razdvajaju skraćenice i znakovi/oznake/simboli: Upor.: Babić i dr. 2004; Badurina i dr. 2008.

bjelina. Imenovane su kao verzalne skraćenice, a u zagradama se identifikuju i kao akronimi (tačka 181). Ako se uporede naslovi tačaka 181: *Verzalne skraćenice (akronimi)* i 182: *Verbalizovane skraćenice*, da se zaključiti da se pojam akronimi ograničava samo na verzalne skraćenice i da verbalizovane nisu akronimi.¹⁶ Takvo ograničenje nije saglasno sa uobičajenom upotrebom termina akronim u lingvističkoj literaturi – njegova standardna upotreba podrazumijeva skraćenicu odnosno riječ nastalu od početnih slova, slogova ili dijelova riječi nekog višečlanog naziva. Uobičajeno se identifikuju i kao složene skraćenice. Da je ipak u *Pravopisu* riječ o tehničkoj nepreciznosti, a ne o utemeljenom i opravdanom terminološkom ograničavanju i diferenciranju, govori činjenica da su u tački 182 verbalizovane skraćenice prepoznate kao akronimi koji gube status skraćenica i »podležu morfološkim pravilima običnih riječi«.

U uvodnom predočavanju upotrebe verzalnih skraćenica, normodavci skreću pažnju da je, usljed njihove raznovrsnosti i nestabilnosti, riječ o okvirnim pravilima i pregledu obrazaca zasnovanim na vremenski postojanim i raširenim primjerima. Na istom mjestu, rekli bismo neočekivano za ovu vrstu priručnika, konstatuju i normativnu neuređenost tog dijela pravopisne građe – kao da nije riječ o normi koju, saglasno pravilima gramatičkog sistema, treba konkretizovati i precizirati pravopisnim priručnikom?

Unutar tačke posvećene verzalnim skraćenicama izdvojena su dva poglavlja: A. *Načini pisanja stranih verzalnih skraćenica* i B. *Načini uklapanja verzalnih skraćenica u dati kontekst – pri pisanju i pri govorenju (čitanju)*. Drugi odjeljak koji tretira kontekstualizaciju verzalnih akronima, u pisanoj i u usmenoj formi, iz ugla jezičke prakse zavređuje posebnu pažnju. Iako su u tom odjeljku skraćenice klasifikovane kao promjenljive i kao nepromjenljive, čitalac ostaje uskraćen za osnovno pitanje – koje su promjenljive, a koje nepromjenljive: zašto su npr. *JAT*, *DS*, *NOB* ..., promjenljive, a *SAD*, *LMS* ..., nepromjenljive? Naime, data norma, predstavljeni primjeri i njihova klasifikacija ne ukazuju na sistemsko pravilo – daju se okvirna pravila pisanja zasnovana na primjerima koji imaju ustaljenu i raširenu upotrebu, bez utvrđivanja principa (ne)promjenljivosti verzalnih akronima. Kako je ovaj tip skraćenica vrlo brojan i, zbog stalnog nastajanja i nestajanja, prilično nepostojan, i kako *Pravopis srpskoga jezika* ne sadrži poseban popis skraćenica, podrazumijeva se da njegovi korisnici o pravopisnom statusu verzalnih akronima sa kojima se suočavaju u pisanoj praksi, a koji nisu zastupljeni u *Pravopisu*, mogu samo hipotetički zaključivati na osnovu egzemplarne norme. Dakle, u *Pravopisu srpskoga jezika* (2014), kao i u *Pravopisu srpskohrvatskog jezika* (1960), verzalne skraćenice su svedene na konvencionalne forme – bez uputa o njihovoj gramatičkoj određenosti. Istina je, međutim, da za korisnika *Pravopisa* koji nema lingvističko obrazovanje, klasifikacija na promjenljive i nepromjenljive verzalne skraćenice nije prijemčiva bez uputstava o njihovom gramatičkom rodu i deklinaciji. U tom dijelu precizna morfološka određenja, nažalost, ne daje ni savremena normativna literatura srpskog jezika. Zapravo, prema aktuelnoj *Normativnoj gramati-*

¹⁶ Saglasno ovom pravopisnom priručniku autorke rada *Predlog o usvajanju engleskih skraćenica za nazive titula i zvanja inženjerskih struka* predstavljaju skraćenice srpskog jezika i prave istu grešku – termin akronimi vezuju samo za verzalne skraćenice (ne i za verbalizovane) (Katić, Šafranji, Mirović 2016: 2).

ci promjena verzalnih skraćenica može se svesti na pravila (egzemplarna?) određena *Pravopisom* – »Za promenu slovnih skraćenica važe okvirna pravila data u *Pravopisu srpskoga jezika* (2011), t. 181« (Piper, Klajn 2013: 66). U konkretnom slučaju umjesto očekivanog morfološkog uticaja na pravopisnu normu, riječ je o obrnutom smjeru – »smjeru pravopisnog uticaja na morfološku normu« (vid. Čužić 2014: 94)? Ovom prilikom u cilju prevazilaženja postojećih nejasnoća i uočenih nedosljednosti iznosimo određena zapažanja.

Korisnici *Pravopisa* tek ukoliko radi ovladavanja upotrebom vezalnih akronima posegnu za gramatičkom literaturom, mogu zaključiti da je pravopisni princip prema kome se iza skraćenica tipa – *SRJ, RCG, EU, SKZ, VMA, SANU, CANU* ... ne pišu morfološki nastavci u stvari impliciran morfološkim tumačenjem da je nepromjenljivost »pretežno« karakteristika skraćenica nastalih od naziva u kojima je »osnovna imenica ženskog roda« (Piper, Klajn 2013: 66). Vjerovatno je da će u skladu sa tim gramatičkim određenjem razumjeti i to što su se zajedno sa skraćenicama prethodnog niza u *Pravopisu* našli i akronimi naziva sa upravnom riječju u množinskom obliku ženskog roda – *SAD, UN* ... Ipak, izvjesno je i da će se u poređenju gramatičke i pravopisne norme suočiti i sa njihovim mimoilaženjem. Prema gramatičkoj normi – kod nepromjenljivih verzalnih akronima »skraćeni oblici koriste se samo u pisanju, dok se u govoru upotrebljava ceo izraz, ili samo osnovna imenica (Akademija, Zadruga)« (Piper, Klajn 2013: 66). Pravopisna norma predviđa međutim drugačije izgovorne postupke. Na primjer, *CANU* se zbog »podobnosti glasovne strukture« čita »kao puna riječ«, tj. sliveno; *SKZ* čita se neskrraćeno – kao da je ispisan puni naziv, ali i slovo po slovo prema azbučnim nazivima slova (*s-k-z*); bez obzira na to što su takvi obrasci čitanja akronima *SKZ* predstavljeni pravilima, sasvim nedosljedno i neočekivano u *Rječniku uz Pravopis* predočena je samo varijanta čitanja slovo po slovo, koja podrazumijeva njenu promjenljivost (*iz s-k-zea, u s-k-zeu?*). Rekli bismo da citiranoj gramatičkoj normi ne ide u prilog ni uobičajeni izgovor akronima *VMA* (*ve-me-a* umjesto dosljedno abecednog izgovora slova *ve-em-a*).

Da nije riječ o dosljednom pravopisnom principu koji je utemeljen na morfološkom kriterijumu pokazuju i sljedeći primjeri. Forma *SOŠ* (*Sanitetska oficirska škola*) u *Rječniku uz Pravopis* prepoznata je kao promjenljiva skraćenica (gen. jed. *SOŠ-a* – deklinacija određena gramatičkim rodnom same skraćenice, a ne rodnom punog oblika osnovne riječi). Za razliku od nje skraćenica *OŠ* (*Osnovna škola*) nije zastupljena u *Rječniku*, ali je pravopisnim pravilom izdvojena kao nepromjenljiva, koja se uvijek čita u punom obliku. U *Rječniku Pravopisa* svoje mjesto nije našla ni skraćenica *VPŠ* (*Viša pedagoška škola / Visoka poslovna škola?*) iako se pravopisnim sadržajem tumači njena kontekstualizacija pri govorenju/čitanju. Na osnovu datih ilustracija ona se prepoznaje kao nepromjenljiva skraćenica, koja se izgovara prema nazivima azbučnih slova (*v-p-š*), ali i na način koji podrazumijeva kombinovanje postupaka odnosno izvjesnu modifikaciju izgovora prema nazivima abecednih slova (*ve-pe-še* umjesto *ve-pe-eš*). Dakle, prethodne tri skraćenice – *SOŠ, OŠ i VPŠ* – ukazuju na nekonzistentnost pravopisne norme. Iako je riječ o skraćenicama naziva u kojima je upravna riječ ista imenica ženskoga roda (*škola*), prva je izdvojena kao skraćenica sa paradig-

mom imenica muškog roda na -Ø, dok se druge dvije prepoznaju kao nepromjenljivi verzalni akronimi, od kojih se prvi (*OŠ*) čita neskrraćeno, tj. kao da su napisane riječi u punom obliku, a drugi (*VPŠ*) skraćeno, tj. spelovanjem? Mada se u novom izdanju *Pravopisa* (2014) ne precizira izgovor skraćena *SOŠ*, na osnovu glasovnog sklopa može se pretpostaviti da je opravdan 'sliveni' način njenog čitanja. Svakako, pitanje je i na osnovu kog kriterijuma je u *Rječnik uz Pravopis* uvrštena upravo skraćena *SOŠ* – koja nije obuhvaćena sadržajem pravopisnih pravila, odnosno zašto su iz *Rječnika* izostavljeni akronimi *OŠ* i *VPŠ* – koji su kao ilustrativne forme obuhvaćeni datim pravilima?

Zadržaćemo se i na skraćena naziva – *Letopis Matice srpske: LMS*. Ovaj akronim u *Pravopisu srpskoga jezika* (2014) naveden je u grupi nepromjenljivih skraćena. Jasno je da se njegova nepromjenljivost ne može tumačiti morfološkim kriterijumom – tj. ženskim rodnom upravne riječi. Dâ se zaključiti da su normodavci oslanjajući se na tradicionalnu upotrebu ovaj akronim prepoznali kao formu koja se uvijek čita kao da je napisan puni naziv. To znači da je načinom izgovora predodređena njegova nepromjenljivost – isključivanjem spelovane izgovorne varijante zanemarena je morfološka perspektiva, prema kojoj bi se ovaj akronim mogao odrediti kao skraćena sa paradigmom imenica muškog roda na -Ø. I ovdje se zapravo korisnik *Pravopisa* susreće sa dilemom – zašto se npr. *SKZ*, *VPŠ*, *KPD*, *RCG*, mogu izgovarati slovo po slovo, a *LMS* isključivo kao puni naziv? Izvjesno je da preferiranje obrasca koji ima »duži vijek i širu upotrebu« na račun morfološkog principa, destabilizuje morfološki sistem i relativizuje primjenu pravopisne norme. Korisniku *Pravopisa*, iz morfološkog ugla, nije lako shvatiti ni zašto je *LMS* nepromjenljiva skraćena, a npr. *SPO* (*Srpski pokret obnove*) promjenljiva (iz *SPO-a*). Rekli bismo da u suočavanju sa pravopisnim ustupcima koji se pravdaju tradicijom, svrsihodnost savremenih pravopisnih priručnika postaje upitna.

Na osnovu tumačenja datog u *Normativnoj gramatici srpskog jezika* zaključuje se da bi u srpskom jeziku trebalo da budu promjenljive sve verzalne skraćena koje se izgovaraju u skraćenom obliku – slovo po slovo ili 'sliveno'.¹⁷ Ipak, kao što smo već i pokazali – taj princip ne podržava pravopisna norma, ali ni svakodnevni izraz (*CANU*, *SKZ*, *VPŠ*, *RCG*, *VMA* ...¹⁸). Osim toga, primjeri promjenljivih verzalnih akronima datih u *Pravopisu* djelimično oponiraju i gramatičkom principu po kome su nepromjenljive skraćena »pretežno« one koje nastaju od naziva u kojima je osnovna imenica ženskog roda. Npr. iza akronima *DS*, *DSS*, *DPS*, *DB*, *NOB*, stoje nazivi u kojima je upravna riječ ženskog roda (*stranka*, *partija*, *bezbjednost*, *borba*), ali pravopisnom normom i praksom pisane riječi one su potvrđene kao promjenljive skraćena koje se u morfološki sistem uklapaju kao imenice sa paradigmom prve (Piper-Klajnov¹⁹) deklinacione vrste (u *DS-u*, iz *DPS-a*, sa *DB-om*, u *NOB-u* ...). Dakle, norma nije pre-

¹⁷ »Nazivi koji se u govoru javljaju u skraćenom obliku menjaju se kao imenice muškog roda, bilo da se izgovaraju po našim ili stranim imenima slova, npr. PTT, PTT-a (izg. *pe te te, pe te tea*) ..., ili da se izgovaraju kao cele reči, npr. JAT, JAT-a ... « (Piper, Klajn 2013: 66).

¹⁸ Čitaju se u skraćenoj formi, ali nisu promjenljive.

¹⁹ Piper, Klajn 2013: 67.

cizna i ne eksplicira princip promjenljivosti koji objedinjuje skraćenice *DS, DPS, DB, NOB*, sa skraćenicama tipa *JAT, BIGZ, MMF, PTT* ..., odnosno *NATO, UNESCO, FBI, BBC* ... Ono što je izvjesno, a što nije konkretizovano pravopisnim i gramatičkim objašnjenjima, jeste da su sve slovne skraćenice koje su u *Pravopisu* objedinjene kao promjenljive, muškog roda – s obzirom na njihovu izgovornu varijantu: izgovorno se završavaju suglasnikom (*BIGZ: bigz*), samoglasnikom e (*PTT: pe-te-te*), samoglasnikom o (*SPO: es-pe-o*), samoglasnikom i (*BBC: bi-bi-si*). Saglasno morfološkom ustrojstvu²¹ njima bi se mogle priključiti i skraćenice koje se izgovorno završavaju samoglasnikom u: npr. *SDU – Socijaldemokratska unija, CDU – Christlich Demokratische Union / Hrišćansko-demokratska unija* ... Tim prije jer je posljednja forma skraćenica stranog naziva i uvijek se čita u skraćenom obliku – slovo po slovo prema abecednim nazivima slova. Svakako, normativnom literaturom trebalo bi posebno prepoznati i verzalne akronime tipa *BiH, RH, MH, DNK, RNK, CK* ..., koji se zbog naglašenog izgovornog a (*be i ha, de-en-ka, ce-ka...*) uglavnom protive deklinaciji imenica muškog roda na -Ø.²² Osim toga, na sintaksičkoj ravni, prema rodu osnovne imenice punog naziva, ovi akronimi realizuju se u i obliku gramatičkog ženskog roda (*današnja BiH* ...) i u obliku gramatičkog muškog roda (*tadašnjeg CK SKJ...*), a ima i onih koji u tom smislu pokazuju kolebljivost (*tvoj DNK: tvoj de-en-ka; tvoja DNK: tvoja dezoksiribonukleinska kiselina ...?*).

Treba istaći i da *Normativna gramatika srpskog jezika*, ali ne i *Pravopis* (2014), eksplicitno predočava i normu po kojoj su sve verzalne skraćenice na -A nepromjenljive (*CIA, ETA* ...), za razliku od njihovih verbalizovanih formi: (*Cija, iz Cije, Eta, iz Ete* ...) (Piper, Klajn 2013: 66). Ipak, u istoj gramatici u opisu promjene imenica koje se u nominativu jednine završavaju na -a (»druga deklinacija«), zastupljene su i verzalne forme *EFTA, NASA, FIFA* ... (Piper, Klajn 2013: 84). Pritom, autori ne konkretizuju njihovu grafijsku uobličenost u kosim padežima: *iz EFT-e, iz EFTA-e, iz EFTE?*²³ Kolebljivost u vezi sa ovim pitanjem potvrđuje i Klajnov *Rečnik jezičkih nedoumica*. U njemu autor konstatuje da nema opšteg rješenja za deklinaciju verzalnih skraćenica na -A i preporučuje upotrebu njihovih verbalizovanih formi (*Ete, s Fifom* ...) odnosno upotrebu zajedničke imenice s nominativnim oblikom verzalnog akronima (»za organizaciju ETA«) – u protivnom skraćenica ostaje nepromjenljiva (Klajn 2009: 244). Sa druge strane, korisnik *Pravopisa* tek izlistavanjem nedosljednog rječničkog popisa može ih odrediti kao nepromjenljivu vrstu: u njemu su npr. *CIA, UNRA, FIFA* ..., identifikovani kao nepromjenljivi akronimi, *UEFA* nije određen kvalifikatorom kao nepromjenljiva forma, a *NASA* i *BIA*, iako su zastupljeni u ilustracijama prilično

²⁰ Nije jasno zašto je ova promjenljiva skraćenica u *Pravopisu* (2014) navedena kao jedna od onih koje se čitaju/izgovaraju neskraćeno, da bi potom bila potvrđena i njena izgovorna varijanta *em-em-ef*: U *Rječniku uz Pravopis* ne prepoznaje se kao promjenljiva, niti se predočava njen izgovorni lik – što je još jedna potvrda sasvim nedosljednog predstavljanja skraćenica u *Rječniku*, kao posebnoj cjelini pravopisnog priručnika.

²¹ Prema promjeni imenica stranog porijekla tipa: šou, randevu, tabu, tiramisu...

²² Upor.: MOK (Međunarodni olimpijski komitet), iz MOK-a, RIK (Republička izborna komisija), iz RIK-a.

²³ Hrvatska pravopisna norma u ovom slučaju, različitim pravopisnim priručnicima, predviđa sva tri rješenja *HINA-e, HINE, Hine*. (Čužić 2014: 103)

neprecizne pravopisne norme, izostaju iz rječničkog popisa. Ipak, o nepromjenljivosti ove vrste skraćena u literaturi su zabilježeni drugačiji stavovi – T. Prčić, koji je svojevremeno dao predloge za izmjenu određenih pravopisnih rješenja, konkretnu pojavu okarakterisao je kao neprirodnu i potpuno suprotnu gramatici srpskog jezika. Međutim, njegov predlog bio je sasvim neobičan i nije imao odjeka u pravopisnoj normativistici – podrazumijevao je pisanje padežnog nastavka malim slovom i njegovo neposredno (bez crtice) pripajanje okrnjenoj skraćeničkoj formi: *NASA*, *NASe* ... (kao i *UNESKO*, *UNESKa* ...) (Prčić 2002: 22).

Da upotreba verzalnih skraćena u normativnoj literaturi srpskog jezika zaista nije usaglašena svjedoči i *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole* (Stanojević, Popović 2008: 165). U poglavlju *Tvorba imenica* posvećena im je posebna tačka (t. 315), dok u poglavlju *Morfologija* nisu zavrijedile poseban komentar. Tvorbenim opisom verzalni akronimi²⁴ predstavljani su kao promjenljiva kategorija: saglasno morfološkom liku uklapaju se u morfološki sistem (*NIN*, *SKOJ* ...), ali je naglašeno da se one koje nisu glasovno izgovorljive kao jedna riječ mogu mijenjati po odgovarajućoj deklinaciji samo u pisanoj formi – konkretna mogućnost ilustrovana je upravo (grafijskom?) promjenljivošću skraćena *SKZ*: *SKZ-a*, *SKZ-u* ... Ovakvo tumačenje značilo bi i da se akronimi tipa *CANU*, *SAZU*, *SANU* ..., kao skraćena koje se zbog podobne glasovne strukture čitaju kao posebne riječi, mijenjaju po padežima (iako ih pravopisna norma tradicionalno određuje kao nepromjenljive forme)? Kako se u konkretnoj tački ne pominju verzalne skraćena ženskog roda na -A, korisnici ove gramatike ostaju uskraćeni za podatke o njihovom (ne)dekliniranju. I *Gramatika srpskog jezika za strance* (Mrazović 2009: 243) složene skraćena opisuje unutar poglavlja o tvorbi imenica. Bez izuzetka okarakterisane su kao forme koje imaju svoju deklinaciju, i koje se, opet bez izuzetka, upotrebljavaju u govoru i pisanju. Verzalne skraćena («model početnih slova/glasova») izdvojene su kao posebna vrsta složenih skraćena, a datim primjerima predstavljene su kao riječi sa deklinacijom (*GSP*, *GSP-a*, *GSP-om*) – ne ukazuje se na eventualni tip složenih slovnih skraćena koje ostaju bez promjene.

4.4 U posebnu tačku (182), kao četvrta grupa, u *Pravopisu srpskoga jezika* (2014) izdvojene su *verbalizovane skraćena*. Predstavljene su kao forme koje nastaju verbalizacijom akronima ili pak kombinovanjem dijelova riječi višechlanih naziva, a koje se u morfološki sistem srpskog jezika uklapaju kao obične riječi. Sintagma kojom se imenuje prva vrsta terminološki je neprecizna i pojmovno oprečna – »verbalizovane verzalne skraćena«: pošto verzalne skraćena verbalizacijom gube verzalnu uobličenosť treba ih identifikovati kao verbalizovane skraćena nastale od verzalnih. Pravopisna norma ne precizira princip po kome verzalna skraćena može postati ver-

²⁴ Autori ne koriste termin akronimi; skraćena od višechlanih naziva imenuju jednostavno kao skraćena=abrevijature; s obzirom na etimologiju terminâ abrevijature i akronimi, mi smo skloniji distinkciji po kojoj abrevijatura jeste skraćena riječi opšteg značenja, tj. prosta skraćena, a termin akronim – skraćena višechlanog naziva, tj. složena skraćena (upor. Marković 2013: 93). I Piper i Klajn termin abrevijatura poistovjećuju sa skraćenicima uopšteno (2013: 252). U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 2005: 299) složene skraćena i abrevijature predstavljene su kao istoznačni termini.

balizovana, ali sugerije da je izbor datih ilustracija određen tradicijom i raširenom upotrebom (*Nin* prema *NIN*, *Bitef* prema *BITEF*, *Cia* prema *CIA*, *Bija* prema *BIA* ...). Verbalizovane skraćenice nastale od formanata višečlanih naziva predstavljene su takođe kao forme koje imaju »zavidnu tradiciju«: *Nolit*, *Simpo*, *Nama* ... Skraćenice koje mogu imati i verzalnu i verbalizovanu formu nisu posvjedočene gramatičkom literaturom, a izvjesno je i da *Pravopis* i normativna literatura u tom dijelu nemaju ni terminološku ujednačenost. *Normativna gramatika srpskog jezika* razlikuje tri tvorbeno tipa složenih skraćenica: *slovne* (sastavljene od početnih slova riječi višečlanog naziva: *SAD*), *morfemske* (sastavljene od morfema: *Kosmet*) i *kombinovane* (nastale od slogova i slova dvočlanog ili višečlanog naziva: *Bemus*, *Belef*). Slovne imaju samo verzalnu formu, a grafijska forma morfemskih i kombinovanih odgovara skraćenicama koje su u *Pravopisu* identifikovane kao verbalizovane (Piper, Klajn 2013: 253). U *Gramatici srpskog jezika za gimnazije i srednje škole* složene skraćenice tvorbeno su razvrstane u dva tipa, bez posebnog imenovanja: skraćenice u formi verzalnih slova rezultat su »slaganja početnih glasova (slova)« – *SKZ*, dok su one koje imaju grafijsku uobličenosť riječi, i koje su osamostaljene kao posebne imenice, rezultat slaganja početnih slogova riječi iz višečlanog naziva odnosno slogova i početnih glasova (slova) – *Nolit* (Stanojčić, Popović 2008: 165). To bi značilo da su prema navedenim gramatikama srpskog jezika opravdane samo forme *Bemus*, *Bitef*, *AVNOJ*, *NIN* ..., dok su *Pravopisom srpskoga jezika* normirane i grafijske varijante *BEMUS*, *BITEF*, *Avnoj*, *Nin* ...?

4.5 Dakle, na osnovu predočenih primjera i datih komentara, možemo zaključiti da su akronimi u srpskom jeziku forme koje su između pravopisne, morfološke i tvorbene norme. U različitim gramatičkim priručnicima oni nemaju jedinstven morfološki odnosno tvorbeni status, a onda izvjesno je i da pravopisna i gramatička pravila nisu saglasna. Pravopisna pravila ne pokazuju sistemsku utemeljenost, kao ni gramatička norma koja se poziva na njih – umjesto ortografske norme primarno utemeljene na morfološkim i tvorbenim principima, novija gramatička literatura u morfološkom tumačenju verzalnih skraćenica eksplicitno upućuje na primjenu okvirnih pravopisnih pravila, određenih tradicionalnim i ustaljenim obrascima.

5 U *Pravopisu crnogorskoga jezika* skraćenicama je posvećeno V poglavlje. Nakon početnih uvodnih tačaka (tačke 89–91) izdvojena su dva potpoglavlja – *Skraćivanje s tačkom* (tačke 92–97) i *Skraćivanje bez tačke* (tačke 98–105). Uvodnim tačkama, opšteg sadržaja, istaknuto je da su određena pravila o skraćivanju riječi i skupova riječi u rijetkim izuzecima »narušena drukčijom tradicionalnom upotrebom«. U uvodnom dijelu predstavljeni su i načini čitanja skraćenica – one koje su nastale od početnih dijelova riječi ili skupova riječi odnosno od početnog i završnog dijela riječi čitaju se kao da su napisane pune riječi, dok su za one u verzalnoj formi, zavisno od glasovnog sklopa, predviđena dva načina čitanja: verzalne forme sastavljene od samoglasnika i suglasnika čitaju se onako kako su napisane, a verzalne forme isklju-

čivo samoglasničkog/suglasničkog sastava čitaju se prema nazivu slova²⁵ (uz izuzetke koji se pravdaju tradicionalnom upotrebom – *UNDP*: *u-en-de-pe* ili *ju-en-di-pi*; *SAD*: *es-a-de*; *BiH*: *be-i-ha*). Dakle, *Pravopis crnogorskoga jezika*, za razliku od nekadašnjeg *Pravopisa srpskohrvatskog jezika* i *Pravopisa srpskoga jezika*, ne prepoznaje kao posebnu kategoriju verzalne skraćenice koje se uvijek čitaju kao da su napisani puni nazivi. Ta činjenica sugerise pitanje – da li se normom crnogorskog jezika svim verzalnim akronimima priznaje leksički status? Npr. *JAZU* je jedna od skraćenica koja se prema *Pravopisu crnogorskoga jezika* čita onako kako je napisana, dok je u *Pravopisu srpskohrvatskog jezika* isti akronim tretiran kao forma koja se čita neskraćeno. U *Pravopisu srpskoga jezika* nije zastupljen akronim *JAZU*, ali su *SANU*, *CANU*, *MANU*..., izdvojeni kao nepromjenljive skraćenice koje se čitaju 'sliveno'.

5.1 Naslovom *Skraćivanje s tačkom* objedinjene su skraćenice domaćih riječi opšteg značenja, a predstavljeni obrasci skraćivanja saglasni su sa normom nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, pa i sa aktuelnom normom srpskog jezika: *t.*, *br.*, *ul.*, *augm.*, *m. r.*, *tj.*, *stsl.* U potpoglavlju naslovljenom *Skraćivanje bez tačke* obuhvaćene su skraćenice u formi prvog i posljednjeg slova odnosno posljednjih slova određenih riječi (*dr.*, *gđa*), skraćenice (oznake/simboli?) mjernih jedinica (cm, kg, J, W), skraćenice kojima se označavaju strane svijeta (*J*, *Z*), verzalne skraćenice od višečlanih naziva (*CNP*, *CANU*, *UN*) i skraćenice »(simboli)« za hemijske elemente (*Al*, *Fe*, *H*). S obzirom na to da je broj skraćenica koje nastaju po obrascu prvo i završno slovo ili prvo slovo i završni slog/slogovi ograničen, uočljivo je da je u *Pravopisu crnogorskoga jezika* po tom obrascu uobličena i skraćenica za imenicu gospodin (*gđin*) – dok je u *Pravopisu srpskoga jezika*, saglasno normi nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, u konkretnom slučaju predviđen obrazac početnog slova s tačkom (g.). Kada su u pitanju oznake mjernih jedinica i fizičkih veličina, norma *Pravopisa crnogorskoga jezika* sasvim je precizna – saglasno međunarodnoj praksi one imaju latinične likove i pišu se bez tačke – ne predviđa se mogućnost njihovog preslovljavanja u ćirilicu, a onda ni njihov ćirilični lik sa tačkom. Iako su izdvojeni kao posebna kategorija, svi verzalni akronimi u *Pravopisu crnogorskoga jezika* imaju isti status; norma ne potvrđuje njihovu (ne)promjenljivost – ne daju se eventualne gramatičke smjernice o njihovom rodu i deklinaciji. Te informacije ne nudi ni *Pravopisni rječnik*. Primjetno je da među primjerima koji ilustruju pravopisno pravilo nema verzalnih akronima na -A. Iznenadjujuće je i to da pravopisnom (a ni gramatičkom) normom crnogorskog jezika nisu prepoznate i izdvojene kao posebna vrsta verbalizovane forme tipa: *Unesko*, *Skaj*, *Fifa* ...

²⁵ Ne pominje se i ne ilustruje se mogućnost izgovora/čitanja ovih skraćenica prema nazivima slova azbuke; tačnije, u ovom slučaju skraćenice nisu razvrstane na one koje se izgovaraju prema abecednim nazivima slova i one koje se (tradicionalno) izgovaraju prema azbučnim nazivima slova, pa je izvjesno da će korisnici *Pravopisa* imati dilemu u vezi sa izgovorom formi tipa *CNP* (*Crnogorsko narodno pozorište*), *SFRJ* (*Savezna Federativna Republika Jugoslavija*), *SRJ* (*Savezna Republika Jugoslavije*), *SKZ* (*Srpska književna zadruga*) ... Primjeri dati u *Pravopisu* potvrđuju samo izgovor prema nazivima slova abecede (v. tačku 91, 2).

6 *Gramatika crnogorskoga jezika* skraćenicama nastalim od višočlanih naziva povećuje svega jednu, prilično nepreciznu, rečenicu. U poglavlju o morfološkoj cjelina koja tretira promjenu imenica i imenice muškog roda na -Ø završava se rečenicom: »I skraćenice se mijenjaju po padežima, ali se između njihove osnove i nastavka umeće crtica, npr. *CNP-Ø, CNP-a, CNP-u* i sl.« (Čirgić i dr. 2010: 74). Ovakva formulacija u stvari potencira pitanje sa kojim smo se suočili i u tumačenju pravopisnih pravila – da li su u crnogorskom jeziku verzalni akronimi (muškog roda) bez izuzetka promjenljiva kategorija? Pritom, u morfološkom opisu imenica ženskog roda i njihove promjene ne pominju se verzalne skraćenice na -A (ni verbalizovane forme na -a) (*CIA / Cija, FIFA / Fifa ...*), što znači da normativna literatura crnogorskog jezika (ni gramatička ni pravopisna) ne razrješava dileme koje prate njihovu upotrebu u pisanom i govorenom izrazu. *Gramatika crnogorskog jezika* zanemaruje akronime i kao tvorbenu kategoriju – načine njihovog nastanka ne opisuje kao posebne tvorbene procese.

7 Datim osvrtom predložili smo tretman skraćenica u normativnoj literaturi relevantnoj za nastavu iz predmeta Savremeni srpski jezik (standardizacija i pravopis) i Savremeni crnogorski jezik (standardizacija i pravopis) i na taj način pokušali da ukažemo na segmente norme koji u praksi uzrokuju nesigurnost, a samim tim i zavrđuju veću pažnju jezičkih stručnjaka. Kako je izvjesno da različite vrste skraćenica ne pripadaju jednako domenu ortografije, konkretnim pitanjima zašli smo i u metodološki aspekt »pravopisne relevantnosti« (Badurina, Matešić 2012: 18). Pitanje koje je otvoreno i koje treba kritički preispitati tiče se ingerencije pravopisa da pojedine složene forme skraćenica (verzalne akronime) isključi iz deklinacionog sistema i tako im ospori morfološki status (norma *Pravopisa srpskoga jezika*, 2014). Sa tim u vezi jeste i pitanje uloge tradicije u njihovom pozicioniranju – koliko je opravdano normom podržavati postojane i raširene obrasce koji se opiru gramatičkom ustrojstvu? Kritičko preispitivanje svakako zahtijeva i metodološka uobličena pravopisnog pravila kojim se akronimi identifikuju samo kao grafijska (i izgovorna) forma – bez bilo kakvog uputa o njihovoj deklinacionoj i tvorbenoj integrisanosti (norma *Pravopisa crnogorskoga jezika*). Jasno je da se nestabilna i teorijsko-metodološki 'nedefinisana' pozicija²⁶ akronima može unaprijediti samo preciznim deklinacionim i tvorbenim obrascima utvrđenim gramatičkom normom, a onda i dosljednim pravopisnim principima koji će podr(a)žavati gramatičku normu. Bavljenjem konkretnom temom uvjerali smo se i u opravdanost izdvajanja popisa skraćenica kao posebnog dodatka pravopisu.²⁷ S obzirom na ekspanziju skraćenica u savremenom jezičkom izrazu, upotrebnu vrijednost i praktičnu funkciju takvog popisa ne treba dovoditi u pitanje. Njegovim izdvajanjem izbjegle bi se i nedosljednosti koje prate bilježenje skraćeničkih formi u pravopisnim rječnicima, a prilično obimna i raznovrsna građa dobila bi konkretnu normativnu verifikaciju.

²⁶ Standard srpskog jezika karakteriše njihova nestabilnost, dok je u standardu crnogorskog jezika njihov opis gotovo zanemaren.

²⁷ U tom smislu treba pohvaliti prilično opsežan *Rječnik kratice u Hrvatskom pravopisu* Matice hrvatske (Badurina i dr.: 2008).

IZVORI I LITERATURA

- Aleksandar BELIĆ, 1934: *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, prema propisima Ministarstva prosvete, treće, popravljeno izdanje. Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A. D.
- , 1999a: *Pravopisi*. Sveska 1. Izabrana dela 11/1. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- , 1999b: *Pravopisi*. Sveska 2. Izabrana dela 11/2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stjepan BABIĆ, Božidar FINKA, Milan MOGUŠ, 2004: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lada BADURINA, Ivan MARKOVIĆ, Krešimir MIĆANOVIĆ, 2009: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lada BADURINA, Mihaela MATEŠIĆ, 2011: Jezik i pravopis: Teorijsko-metodološki pristup pravopisnom normiranju. *Croatica et Slavica Iadertina* 7/1. Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku. 17–31.
- Eugenija BARIĆ, Mijo LONČAREVIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA, 2005: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Veljko BRBORIĆ, 2008: Srpski pravopisi u XX veku. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 73. Novi Sad. 43–57.
- Adnan ČIRGIĆ, Ivo PRANKOVIĆ, Josip SILIĆ, 2010: *Gramatika crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Tomislav ČUŽIĆ, 2014: Morfološki aspekti pravopisne norme. *Rasprave* 49/1. 93–110, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Marina KATIĆ, Jelisaveta ŠAFRANJ, Ivana MIROVIĆ, 2016: *Predlog o usvajanju engleskih skraćenica za nazive titula i zvanja inženjerskih struka*. Preuzeto sa: <http://www.trend.uns.ac.rs/>
- Ivan KLAJN, 2009: *Rečnik jezičkih nedoumica*. Novi Sad: Prometej.
- Ivan MARKOVIĆ, 2013: *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Pavica MRAZOVIĆ, 2009: *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Mitar PEŠIKAN, Jovan JERKOVIĆ, Mato PIŽURICA, 1994: *Pravopis srpskoga jezika*, ekavsko izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- , 2010: *Pravopis srpskoga jezika*, izmenjeno i dopunjeno ekavsko izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- , 2014: *Pravopis srpskoga jezika*, ijekavsko izdanje izmijenjeno i dopunjeno (prema trećem ekavskom izdanju). Novi Sad: Matica srpska.
- Predrag PIPER, Ivan KLAJN, 2013: *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pravopis srpskohrvatskog jezika*, školsko izdanje, 1988. Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Matica hrvatska.
- Pravopis crnogorskoga jezika* 2010. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Tvrtko PRČIĆ, 2002: Predlozi za novi Pravopis (2): Ka standardizovanom pisanju anglicizama. *Jezik danas* 16. 14–25.

- Milija STANIĆ, Damnjan MORAČIĆ, 1981: *Jezičko pravopisni svetnik*. Beograd: Izdavačka radna organizacija »Rad«.
- Živojin STANOJČIĆ, Ljubomir POPOVIĆ, 2008: *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Mihailo STEVANOVIĆ, 1981: *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. Beograd: Naučna knjiga.

POVZETEK

V razpravi so kritično predstavljene kratice v normativni strokovni literaturi srbskega in črnogorskega jezika, njihova uporaba pa je prikazana tudi glede na norme nekdanjega srbohrvaškega jezika. Tako smo poskušali pokazati na odstopanja, ki v praksi povzročajo neenotno rabo. Na konkretnih primerih smo poudarili tudi vlogo norme. Kritično je treba ponovno oceniti ingerence pravopisa pri izključitvi zloženih form kratic (verzalnih akronimov) iz deklinacijskega sistema. S tem je povezano tudi vprašanje vloge tradicije. Ponovno kritično oceno vsekakor zahteva tudi metodološko oblikovanje pravopisnega pravila, po katerem se akronimi identificirajo le kot grafijska (in izgovorna) forma – brez kakršnega koli navodila o njihovi deklinaciji in formativni integriranosti (norma *Pravopisa črnogorskega jezika*). Položaj akronimov se lahko izboljša le z natančnimi deklinacijskimi in formativnimi obrazci, določenimi s slovničnimi normami, nato pa tudi z doslednimi pravopisnimi načeli, ki bodo podpirala to slovnično normo. Potrjuje se upravičenost ločevanja seznama kratic kot posebnega dodatka k pravopisu. Glede na hitro širitev kratic v sodobnem jeziku bi bilo to nujno. Z ločevanjem seznama krajšav bi se izognili neenotnostim, ki spremljajo označevanje krajšavnih oblik v pravopisnih slovarjih, hkrati pa bi ta zelo obširna in raznovrstna tematika dobila normativno potrditev.